Деревлюк Дарья, здобувач
Науковий керівник: Шведова Г.Л. к.ю.н.,
доцент кафедра правового забезпечення безпеки бізнесу
Державний торговельно-економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА Ч. 5 СТ. 401 КК УКРАЇНИ

Самовільне залишення військової частини або місця служби належить до найпоширеніших військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Із 24 лютого 2022 року кількість таких випадків значно зросла. Серед причин такого явища вказують перевантаження військових, виснаження після довготривалих бойових дій і психологічний тиск із боку ворога, який виявляється у поширенні фейкових та недостовірних повідомлень, покликаних розхитати обстановку в країні.

Саме тому законодавець вирішив посилити систему відповідальності стосовно військовослужбовців і вніс зміни Законом України від 20.08.2024 до ст. 401 Кримінального кодексу України, доповнивши її частиною 5. Вона передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила в умовах воєнного стану, за умови добровільного звернення із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї чи іншої частини та наявності письмової згоди командира відповідної установи на проходження цієї особи служби [1]. Водночас із появою цієї норми з'явилась низка питань, на які її текст відповіді не дає.

Ч. 5 ст. 401 КК є особливою підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. Вона розміщена в Особливій частині Кримінального Кодексу України поряд із загальними підставами розділу IX Загальної частини. Законодавець використав слова «може бути звільнена», тобто звільнення є правом суду, а не його обов'язком. Разом з тим, закон не визначає характерні ознаки, за якими суд повинен вирішити чи підлягає вона застосуванню чи ні. Через це ризик різного тлумачення для кожного зростає.

За своєю суттю норма спрямована передусім на те, щоб зменшити кількість випадків і зберегти боєздатність армії України, а не на втрату суспільної небезпеки діяння. Вона дозволяє уникнути судимості особі, яка прийняла неправильні рішення, але готова стати на шлях виправлення і приймає свою провину [3, с.236-237]. Правовою підставою закриття провадження виступає п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України. Тобто йдеться про закриття провадження саме у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, а не через відсутність складу правопорушення.

Обов'язковою умовою звільнення є письмова згода командира (начальника) військової частини на продовження служби особою, яка обвинувачується. А отже, результат вирішення питання напряму залежить від дій посадової особи, яка не є суб'єктом судової влади. Це викликає сумнів у відповідності до ст. 124 Конституції України, за якою правосуддя здійснюють виключно суди [2].

Саме це породжує ризики. По-перше, суб'єктивізм, а саме: на основі особистих переконань командир приймає рішення. По-друге, корупційні ризик, бо є можливість вимагання неправомірної вигоди для отримання позитивного рішення. По-третє, закон не передбачає ні можливості відмови, та не вимагає її обґрунтування. Це обмежує можливість захисту обвинуваченого та суперечить принципу правової визначеності [4, с. 237]. Саме тут виникає проблема дотримання принципу рівності за ст. 24 Конституції України. Дві особи, які вчинили однакове діяння за однакових обставин, можуть отримати різний результат лише тому, що один командир погодився, а інший ні. Доля обвинуваченого залежить не від тяжкості діяння чи особи винного, а від позиції конкретної посадової особи, потреб підрозділу чи навіть наявності вакантних посад. Це створює нерівність, яка не має об'єктивного та розумного виправдання.

Для усунення прогалин, потрібно закріпити в законі вичерпний перелік підстав для відмови командира та реально оцінювати кандидатів за певними характеристиками. А також варто запровадити перегляд обґрунтованості рішень та зробити облік звернень, це збільшить прозорість системи [4, с. 237].

Особливої уваги потребує формулювання ч. 5 ст. 401 КК України стосовно «вперше вчинила». Оскільки це питання є спірним, чи можна вважати СЗЧ вчиненим вперше, за наявності раніше вчиненого, але нерозслідуваного уповноваженими органами. Відсутність чіткого критерію в законі створює загрози для застосування норми. Повторне вчинення данного кримінального правопорушення суттєво знижує шанси на звільнення від кримінальної відповідальності для особи.

Також Верховна Рада України розглядала питання про зміну підходу до відповідальності за самовільне залишення частини розмежування між контрактнками та мобілізованими. Контрактники свідомо обирають бути військовослужбовцями та виконувати свій конституційний обов'язок стосовно захисту держави, в той час як мобілізовані потрапляють в лави військових примусово. Проте єдиний підхід до відповідальності цих категорій також може порушувати принцип рівності, адже однакове покарання за різного ступеня добровільності служби не завжди є справедливим. З іншого боку, диференціація без чітких критеріїв може створити нові ризики нерівного ставлення.

Таким чином, ідея ч. 5 ст. 401 КК зрозуміла - повернути військовослужбовця до строю замість судимості. Проте в нинішньому вигляді норма не гарантує однотипного ставлення до осіб, які опинилися в однаковій ситуації, бо останнє слово за командиром, а не суду. Без змін в законодавстві звільнення залишатиметься радше залежним від волі посадової особи, ніж від рішення суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 13.10.2026).
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 13.10.2026).
3. Висоцький П. Г. Самовільне залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 72. С. 134 –137. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.72.26.
4. Людвік В. Кримінально-правова кваліфікація правопорушень за статтями 407 та 408 ККУ: проблеми і перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 2. С. 158–164. DOI: https://doi.org/10.32.
5. Піскун І., Третьяков Д. Звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності: проблеми та перспективи реалізації. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2025. Т. 1, № 74. С. 235–240. DOI: https://doi.org/10.18372/2307-9061.74.19910.